

การสื่อสารในสมัยรัตนโกสินทร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นบุคคลแรกที่เริ่มประวัติศาสตร์การสื่อสารมวลชนของไทย โดยการบุกเบิกพิมพ์หนังสือด้วยอักษรไทย และทรงใช้สื่อพิมพ์เป็นเครื่องมือการเผยแพร่ “พัฒนา” พุทธศาสนา และเผยแพร่ “ประชาสัมพันธ” ข่าวสารของทางราชการ

แรงบรรดาลใจให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มใช้สื่อสิ่งพิมพ์เพื่อการสื่อสารศาสนาและการเมืองน่าจะพอสันนิษฐานได้ดังนี้ คือ

ประกาศแรก มิชชันนารีอเมริกันหันมาใช้สื่อสิ่งพิมพ์ในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ เร่งเร้าให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทางก้าวเข้ามาเป็น “ผู้นำ” ในการเคลื่อนไหวของศาสนาพุทธปรับปรุงหลักปฏิบัติของสงฆ์ ชำระพิธีการ รวบรวมชำระพระไตรปิฎกโดยอาศัยสื่อสิ่งพิมพ์เช่นเดียวกัน

นางแอนน์ จัตสัน (Anne Hazeltine Judson) ภรรยาของมิชชันนารีอเมริกาในพม่าได้เรียนภาษาไทยจากคนไทยที่ตกค้างอยู่ในร่างกุ้ง ปี พ.ศ. 2356 โดยนางมีความประสงค์จะพิมพ์คำสอนศาสนาเป็นภาษาไทยประจวบกับคณะแบ็บติสต์ได้ส่ง ยอร์ช เอช. ฮัฟ (George H. Hough) ผู้มีความรู้ทางการพิมพ์เข้ามา จึงเขียนภาษาไทยให้เราเป็นตัวพิมพ์ในปี พ.ศ. 2362 แต่เมื่อสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่ารุนแรงขึ้น นางจัตสันจึงส่งแท่นพิมพ์และตัวพิมพ์ภาษาไทยไปไว้ที่กัลกัตตา สำนักงานใหญ่ของคณะแบ็บติสต์ในเอเชีย พ.ศ. 2371 ได้พิมพ์ตำราเรียนไวยากรณ์ไทยเล่มหนึ่งชื่อ A Grammar of the Thai or Siamese Language แต่งโดยร้อยเอกเจมส์ โลว์ (Captain James Low) เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เป็นภาษาอังกฤษ แต่บางหน้าก็เป็นภาษาไทย จึงนับว่าเป็นหนังสือเล่มแรกที่พิมพ์ด้วยตัวพิมพ์ภาษาไทยในปี พ.ศ. 2364 คณะมิชชันนารีแห่งลอนดอน (London Missionary Society) คือ โรเบิร์ต เบิร์น และทอมสัน ได้ตั้งโรงพิมพ์ที่สิงคโปร์ โดยอาศัยตัวพิมพ์ที่ได้มาจากกัลกัตตา อีกประมาณ 14 ปี ต่อมา หมอบรัดเลย์ มิชชันนารีอเมริกันเดินทางผ่านเข้ามาทางสิงคโปร์ จึงขออนุมัติซื้อและได้นำแท่นพิมพ์และตัวพิมพ์เข้ามายังประเทศไทย เพื่อพิมพ์หนังสือสอนศาสนา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญถึงกับขอให้พิมพ์พระบรมราชโองการประกาศห้ามสูบบุหรี่เมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2382 นักบินเอกสารทางราชการฉบับแรกที่ตีพิมพ์ขึ้นในประเทศไทยมีจำนวนถึง 9,000 ฉบับ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเป็น “เจ้าฟ้าใหญ่” ผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงได้ทรงตั้งนิคมธรรมยุตตั้งแต่ปี 2373 โดยทรงเห็นว่า “มีแต่โรงพิมพ์ของพวกมิชชันนารีพิมพ์หนังสือสอนศาสนา” จึงโปรดให้ตั้งโปรดให้ส่งซื้ออุปกรณ์การพิมพ์มาจากสิงคโปร์เพื่อตั้งโรงพิมพ์ไทยแห่งแรกขึ้นที่ วัดบวรนิเวศฯ พิมพ์หนังสือพุทธพระปาฏิโมกข์ บทสวดมนต์แทนหนังสือลานที่เคยเข้ามาแต่โบราณ จัดว่ามีการนำเอาการสื่อสารมวลชนมาใช้เป็นเครื่องสนับสนุนสถาบันศาสนาเป็นครั้งแรก โดยแรงผลักดันส่วนหนึ่งมาจากความรู้สึกที่มีต่อศาสนาของตะวันตก

ประการที่สอง มิชชันนารีอเมริกันมิได้จำกัดขอบเขตอยู่ในเรื่องการสอนศาสนาเท่านั้น หากยังมีความเคลื่อนไหวในการใช้สื่อมวลชนที่มีแนวโน้มในทางการเมือง กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2387 (9 ปีหลังจากที่นำเอาแท่นพิมพ์และตัวพิมพ์จากสิงคโปร์มาพิมพ์สอนศาสนา) หมอบรัดเลย์ได้ริเริ่มออกหนังสือพิมพ์ภาษาไทยรายปักษ์ชื่อ “บางกอกรีคอร์ดอร์” (Bangkok Recorder) เพื่อตีพิมพ์ข่าวสารที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ในประเทศและต่างประเทศทั่วโลก รวมทั้งข่าวในสหรัฐอเมริกาฉบับแรกออกในวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ.

2387 ซึ่งเป็นวันชาติสหรัฐอเมริกา ลงข่าวราชการ ข่าวการค้า สารคดีและเบ็ดเตล็ด แต่การเสนอข่าวและความคิดเห็นในหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์มีทั้งเรื่องดีและไม่ดีที่เกิดขึ้นในประเทศ รวมทั้งวิพากษ์วิจารณ์ประมุขผู้บริหารประเทศและเสนาบดี ทำให้เกิดความเข้าใจผิดเกี่ยวกับรัฐบาล แม้ว่าหนังสือพิมพ์ฉบับที่ได้ปฏิบัติหน้าที่เรียกหนังสือพิมพ์เสรีทั้งหลายในยุโรปและสหรัฐอเมริกา แต่ก็เป็นแนวความคิดใหม่ที่ไม่เหมาะสมกับประเทศในสมัยนั้น เพราะขัดกับทัศนคติ ค่าธรรมเนียม บรรทัดฐาน และสถานการณ์การเมืองของสังคมไทยอย่างมาก

เมื่อ “เจ้าฟ้ามงกุฎ” ขึ้นครองราชย์ทรงพระนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2394 จึงโปรดเกล้าให้สร้างโรงพิมพ์หลวงขึ้นในบริเวณพระราชวังชั้นกลางเรียกว่า “โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การ” (ตั้งอยู่ตรงพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญ เรียกว่า “โรงพิมพ์หลวง” ขึ้นอยู่กับกรมพระสุรัสวดี) และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ออกหนังสือพิมพ์ชื่อ “ราชกิจจานุเบกษา” พิมพ์แจกจ่ายในวงราชการและทั่ว ๆ ไป โดยพระองค์ทรงเป็นบรรณาธิการและอำนวยการพิมพ์ด้วย นับเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับแรกของคนไทยที่ถึงแม้จะมีอายุในตอนนั้นเพียงปีเดียวก็สืบทอดเจตนารมณ์มาจนถึง “ราชกิจจานุเบกษา” ในปัจจุบันนี้ รูปแบบเนื้อหา และหลักการแม้จะไม่ได้เป็นไปอย่างหนังสือพิมพ์ในยุคปัจจุบัน แต่ก็มีประโยชน์เหมาะสมกับสภาพทางการเมืองในยุคนั้นเป็นอย่างมาก ช่วยส่งเสริมการศึกษา และความก้าวหน้าทางวิชาการและความคิด เป็นประโยชน์ต่อการบริหารและการประชาสัมพันธ์ระหว่างองค์ภาครัฐและพสกนิกรมิใช่น้อย วิเคราะห์ในแง่บทบาทหน้าที่ก็จะเห็นว่า การริเริ่มของพระองค์เป็นทั้งการบุกเบิกยุคการสื่อสารมวลชนของไทยและเล็งเห็นคุณค่าของสื่อมวลชนที่มีองค์กรและสังคมพร้อมกันไปในตัว จะเรียกว่าเป็นผู้บริหารประเทศบุคคลแรกที่ใช้สื่อมวลชนเพื่อการประชาสัมพันธ์ของรัฐก็ได้ กรมพระสุรัสวดี ในยุคนั้นทำหน้าที่บางอย่างคล้ายกรมประชาสัมพันธ์ในปัจจุบันนั่นเอง

ประการที่สาม เหตุผลผลักดันหรือสิ่งกระตุ้นให้พระองค์ทรงเห็นคุณค่าของสื่อมวลชนนอกจากจะเกิดความเคลื่อนไหวทางศาสนาและการเมืองของมิชชันนารีแล้วสันนิษฐานว่าอัจฉริยภาพและพระปรีชาญาณของพระองค์เองก็มีส่วนเป็นปัจจัยอยู่มิใช่น้อย

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จนถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การเจรจาติดต่อกับชาติตะวันตกเป็นไปด้วยความยากลำบาก และมักจะลงเอยด้วยความไม่เข้าใจ สาเหตุของความล้มเหลวส่วนใหญ่มาจากการใช้รหัสในการสื่อสาร คนอังกฤษไม่เข้าใจภาษาไทย คนไทยไม่เข้าใจภาษาอังกฤษ ต้องใช้ล่ามซึ่งมักจะถ่ายทอดเป็นภาษามลายูเสียก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาอังกฤษหรือภาษาไทย ปัญหาการสื่อสารทางวัฒนธรรมจึงส่งผลไปถึงภาวะตึงเครียดทางการเมือง ภายใต้แรงกดดันของชาวอังกฤษ (ตั้งแต่สมัยทูตจอห์น คเวร์ ฟอร์ด มาถึงเซอร์เจมส์ บรู๊ค) ที่จะบังคับให้ไทยยินยอมให้สิทธิพิเศษทางการค้าและการศาลยุติธรรม เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นความจำเป็นที่คนไทยจะต้องเรียนภาษาอังกฤษและวิชาการต่าง ๆ ของฝรั่งเพื่อใช้เป็นกุญแจไขไปสู่ความเข้าใจและทันต่อเหตุการณ์ของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เท่ากับยอมรับว่าภาษาไทยเป็นเครื่องมือสื่อสารที่ประเสริฐก็จริงแต่ใช้ได้เฉพาะภายในสังคมไทย และประเทศเพื่อนบ้านบางส่วนเท่านั้น ในระดับระหว่างประเทศจำเป็นต้องใช้ภาษาอังกฤษเป็นรหัสสากลในการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้วิชาวิทยาการสมัยใหม่ต่าง ๆ ทั้ง ๆ ที่พระองค์เองก็ยึดมั่นในพุทธศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีไทยอย่างแน่นแฟ้น แต่ก็ทรงเล็งเห็นการณ์ไกลในการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก อย่างพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2391 ที่ว่า

“เราติดต่อกับมิตรชาวอังกฤษและอเมริกันนั้น ก็เพื่อความรู้ในทางวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ หากใช้ติดต่อเพราะชื่นชมและอัศจรรย์ใจในศาสนาสามัญนั้นไม่ เพราะเราทราบแล้วว่า มีคนเป็นอันมากซึ่ง

รอบรู้วิชาและเป็นอาจารย์ในวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ เช่น ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ไวยากรณ์ และการเดินเรือ เป็นต้น พวกนี้ดีฉินและปฏิเสธทุกข้อที่กล่าวไว้ในไบเบิล และแสดงว่าไม่เชื่อถ้อยเลย ขอท่านอย่ามัวกังวล เขียนแนะนำมาในเรื่องเช่นนั้น ถ้าข้าพเจ้าชื่อลัทธินั้น ข้าพเจ้าก็คงจะเข้ามาอยู่ในศาสนาคริสเตียนเสียก่อนที่ท่านได้ยินนามข้าพเจ้าแล้วกระมัง...”

เจ้าฟ้ามงกุฎจึงทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับศาสตราจารย์ชาวอเมริกันชื่อ เจสซี คลาสเวลล์ (Jessie Caswell) และทรงพิสูจน์ให้เห็นพระปรีชาญาณและอัจฉริยภาพในการเรียนรู้ภาษา วัฒนธรรมตะวันตก วิทยาศาสตร์ ศาสนา การเมือง และการค้าอย่างปราดเปรื่อง นอกจากนั้นเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วยังได้ทรงสนับสนุนให้บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ และเชื้อพระวงศ์ฝ่ายในเรียนภาษา วิทยาศาสตร์ และวรรณคดีกับแอนนา ลีโอโนเวนส์ (Anna H. Leonowens) หมอจันดเล (Chandler) และภรรยาหมอสอนศาสนาอื่น ๆ อีกหลายคนเท่ากับเป็นการวางรากฐานของระบบการศึกษาระบบตะวันตกที่จะได้สืบทอดพัฒนาเรื่อยมาจนถึงยุคปัจจุบัน

นอกจากทรงเห็นคุณค่าของการติดต่อสื่อสารโดยใช้ภาษาอังกฤษ และประโยชน์ของการศึกษาเรียนรู้กับคณาจารย์ทางตะวันตกแล้ว ยังทรงนำเอาวิชาความรู้ที่เพิ่มพูนขึ้นทั้งทางโลกและทางธรรมมาผสมผสานเป็นการปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม ดังจะเห็นได้ว่าในรัชสมัยของพระองค์มีการปรับปรุงการบริการและพัฒนาประเทศให้ตอบสนองกับกระแสการเมืองและเศรษฐกิจของโลก เห็นได้จากการทำสนธิสัญญามิตรภาพกับ อังกฤษและประเทศอื่น ๆ ในยุโรปอีกมากมาย การสร้างระบบการคลังแบบอารยประเทศ รวมทั้งการทำเหรียญกษาปณ์เพื่อให้สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจเงินตรา (Money economy) ที่กำลังอุบัติขึ้น เพราะการค้าขาย กับต่างประเทศ ก็นับว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่เคลื่อนไหวทันกับการเปิดคลองสุเอซของตะวันตก ในปี พ.ศ. 2412

ข้อสันนิษฐานบนพื้นฐานของเหตุการณ์ทั้ง 3 ประการ ชี้ให้เห็นสิ่งกระตุ้นที่เป็นปัจจัยให้ผู้บริหารประเทศเริ่มใช้การสื่อสารสมัยใหม่เป็นเครื่องมือขององค์กรและสังคม ทั้งยังเป็นการนำประเทศเข้าสู่ยุคต้นของการสื่อสารมวลชน แม้ว่าสภาพสังคมมวลชนจะยังไม่อุบัติขึ้นอีกนานนับเป็นศตวรรษ* แต่เมื่อสื่อมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนก็เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วราวกับดอกเห็ดในฤดูฝนในการต่อมา คือ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ

* ถ้าเปรียบเทียบกับประเทศในยุโรป จึงก้าวสู่ยุคสังคมมวลชนในระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19

(ปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งแรกต่อกับครั้งที่ 2 ประมาณ พ.ศ. 2400-2450) ประเทศไทยเพิ่งเริ่มมีประชากรมากขึ้นและทวีรวดเร็วใกล้เคียงกับประเทศเหล่านั้นในช่วงปี พ.ศ. 2490-2510 คือจาก 18 ล้านคน เป็นตาม 33 ล้านคน

การวางรากฐานการสื่อสาร

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ

เมื่อทรงมีพระราชดำริที่จะให้จัดการไปรษณีย์ขึ้น ต้องขอให้โอนงานโทรเลขจากกรมพระกลาโหม มารวมอยู่ด้วยกัน และเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์มีหนังสือกราบบังคมทูลขอให้รื้อปรึกษาคณะที่ปรึกษา ราชการแผ่นดินก่อนนั้น ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ สมุหกลาโหม ลงวันเสาร์ ขึ้น 4 ค่ำเดือน 8 ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช 1243 (ประมาณเดือนมกราคมพ.ศ 2424) ดังนี้

...”ข้อ 4. การที่จะปรึกษานั้น ถ้าจะลงมือจัดการจะปรึกษาชั้นหนึ่ง ถ้าล่วงไป 7 ปี 8 ปี จนการดี ควรจะรวมกับประเทศทั้งปวงได้นั้น จึงจะต้องพึงมีคอนเวนชันปรึกษาเป็นการใหญ่ ซึ่งฉันทรอเสียไม่ปรึกษา

บทที่ 1

การเดินทางหนังสือก่อนการจัดตั้งการไปรษณีย์

1.1 การเดินทางหนังสือในสมัยโบราณ

การติดต่อส่งข่าวสารกันในสมัยโบราณอาศัยการเดินทางไปมาหากันและการฝากฝังไว้वानไปบอก จึงมีการสร้างถนนหนทางเพื่อให้เกิดความสะดวกในการเดินทาง ดังจะให้เห็นจากสร้างถนนหนทางต่าง ๆ ในสมัยขอมเรื่องอำนาจที่ยังมีปรากฏให้เห็น เช่น ถนนจากนครมายังพิมายโดยผ่านทางช่องเสม็ดสายหนึ่ง และมีแยกขึ้นไปทางสกลนคร ซึ่งมีสะพานข้ามห้วยก่อด้วยศิลาแลงด้วยสายหนึ่ง อีกสายหนึ่งขึ้นมาผ่านที่ราบต่ำเรียกไปตามเชิงเขาตรงรักขึ้นมาทางปราจีนบุรี และเรียกตามลำน้ำป่าสักขึ้นไปจนถึงเมืองหล่มสักทุกวันนี้ ทั้งยังมีเค้าเส้นทางเข้าสู่เทวสถานต่าง ๆ ปรากฏอยู่ด้วย ส่วนพาหนะที่ใช้ก็มีตั้งแต่คน เรือ ช้าง ม้าและอื่น ๆ ทั้งนี้แล้วแต่ความเหมาะสมกับภูมิประเทศ ฤดูกาล และความเร่งด่วนของเรื่องนั้น ๆ

เมื่อไทยเป็นใหญ่ขึ้นในสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 1800-1893) ก็ได้มีการสร้างถนนสำคัญสายหนึ่งขึ้นในสมัยพระร่วงเจ้า ตั้งต้นตั้งแต่สวรรคโลกลงมาที่สุโขทัยและเลยไปถึงกำแพงเพชร ซึ่งก็คงจะได้ใช้ในการเดินทางไปมาหากันตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา

ส่วนเส้นทางคมนาคมติดต่อกับต่างประเทศ ก็มีเส้นทางติดต่อกับขอมทางตะวันออกทั้งทางบกทางน้ำ ทางทิศใต้ติดต่อกับจีน ญี่ปุ่น ขวาและมลายู โดยทางน้ำซึ่งทำให้เราได้วิธีทำถ้วยชามสังคโลกมาจากจีน ทางทิศตะวันตกติดต่อกับอินเดียและเปอร์เซียโดยใช้ทางน้ำมากขึ้นบกที่ตรงบ้าง ที่เมืองเมืองมะริดบ้างหรือขึ้นบกในพม่าและมอญเดินทางผ่านเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์หรือทางด้านแม่ละเมา (ด่านแม่สอดทุกวันนี้) ทำให้เราได้พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์มาจากลังกา ส่วนทางเหนือก็ได้ติดต่อกับจีนโดยผ่านทางเขต 12 ปันนาและทางเขตเมืองพวน

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี (พ.ศ. 1893-2310) ได้หันมาใช้กาคมนาคมทางน้ำกันเป็นส่วนใหญ่ เพราะพื้นดินที่เป็นราบลุ่ม การก่อสร้างถนนทำได้ไม่สะดวก และข้าศึกสำคัญขนาดนั้นคือพม่าก็มักจะเดินทัพมาทางบก จึงมีการขุดคลองขึ้นมากมาย เช่น ขุดคลองลัดเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางกอก บางกรวย เชียงราก บางช้อน และปากเกร็ด ขุดคลองสำโรงเชื่อมแม่น้ำบางปะกง ทำให้การเดินทางโดยทางเรือสะดวกขึ้นและสามารถขึ้นไปได้ถึงเมืองหลวง การพาณิชย์ รวมทั้งการเจริญทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศต่าง ๆ

ก็มีมากขึ้น เช่นการเจริญพระราชไมตรีกับฮอลแลนด์ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถกับปอร์ตุเกส อังกฤษและฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นต้น

แม้ต่อมาในสมัยกรุงเทพฯ เป็นราชธานีในระยะต้น ก็ยังคงยึดแนวยุทธวิธีเดิมอยู่ นอกจากจะตั้งราชธานีทางฝั่งขวาของแม่น้ำแล้วยังมีการขุดคลองขึ้นหลายคลอง เช่น คลองแสนแสบ คลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก คลองรังสิต และคลองอื่น ๆ การคมนาคมแม่น้ำลำคลองจึงเป็นที่นิยมกันมาก จนชาวต่างประเทศขนานนามกรุงเทพ ว่า เป็น “เวนิสตะวันออก”

ในส่วนองวิธีการติดต่อส่งข่าวสารไปมาถึงกันจนถึงระยะนี้อาจจะกล่าวได้ว่า ได้เป็นเรื่องเรียบร้อยนักมักจะจัดให้คนถือไปโดยเฉพาะ หากเป็นเรื่องธรรมดาไม่เร่งร้อนก็มักจะฝากไปกับพวกพ่อค้าหรือคนเดินทางที่จะเดินทางผ่านไปทางนั้น ๆ ส่วนในทางราชการนั้น ได้มีการเดินหนังสือราชการติดต่ออยู่ทุกหัวเมืองอยู่แล้ว กล่าวคือในกรณีที่เจ้ากระทรวงในกรุงที่หนังสือหรือ “ท้องตรา” บอกไปยังหัวเมืองก็มีหลักปฏิบัติการสืบมาว่า ให้เป็นหน้าที่ของเจ้ากรมการเมืองตามรายทาง ที่จะเชิญท้องตรานั้นส่งต่อ ๆ กันไปตามระยะทางถึงที่หมายปลายทาง หากเป็นเรื่องราชการเร่งด่วนกำลังจะแต่งข้าหลวงปู่ทองตราออกไป ไปถึงเมืองใดเมืองนั้นต้องจัดยานพาหนะส่งข้าหลวงต่อ ๆ ไป จนถึงที่หมายปลายทาง ส่วนหนังสือราชการที่มีโต้ตอบกันระหว่างหัวเมืองนั้น เจ้ากรมการเมืองการจัดให้มีผู้นำหนังสือนั้นไปถึงกันและกันโดยตรง

ต่อมาเมื่อกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยกำหนดให้จัดจ้างคนเร็วประจำไว้ตามเมืองสำคัญคอยรับส่งท้องตราต่าง ๆ กันไปจนถึงที่หมายปลายทาง

1.2 การเดินหนังสือก่อนการจัดตั้งการไปรษณีย์

ในสมัยก่อน การเขียนจดหมายติดต่อกันของประชาชนไม่ค่อยแพร่หลายเนื่องจากการฝากส่งหนังสือไปมาถึงการเป็นไปด้วยความยากลำบากและประชาชนยังต้องการศึกษา เพราะไม่มีโรงเรียนเหมือนทุกวันนี้ การเล่าเรียนเขียนอ่านของผู้ชายโดยทั่วไปก็อาศัยวัด ส่วนผู้หญิงก็อาศัยสารกันเองตามบ้าน สำหรับพระโอรสพระธิดาและกุลบุตรกุลธิดาของพระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่จะมีอาจารย์สอนให้ในวัง ซึ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีการทำแบบเรียนภาษาไทยขึ้นคือหนังสือ “จินตามณี” ซึ่งถือเป็นตำราเรียนภาษาไทยเล่มแรกของไทย

ต่อมาในตอนต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์การติดต่อกับชาวต่างประเทศมีมากขึ้นและมีชาวยุโรปซึ่งมีการศึกษาดีเดินทางเข้ามามากขึ้นความตื่นตัวในการศึกษาเล่าเรียนก็มีมากขึ้นจึงได้มีการจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับบุตรหลานเจ้านายขึ้นโดยเฉพาะคือโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และต่อมาก็ได้จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับประชาชนทั่วไปขึ้นเป็นแห่งแรกที่วัดมหรณพาราม และภายหลังจากนั้นก็มีการจัดตั้งโรงเรียนเพิ่มขึ้น ทำให้ประชาชนอ่านออกเขียนได้มากขึ้นการเขียนจดหมายติดต่อกันก็มีมากขึ้นตามลำดับแต่กระนั้นการเดินหนังสือการฝากส่งจดหมายไปมาถึงกันในประเทศก็ยังคงเป็นไปเหมือนเดิม

อย่างไรก็ดีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้มีการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศต่าง ๆ ทำให้มีการตั้งสถานกงสุลของต่างประเทศในประเทศมากขึ้นและสถานกงสุลของประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ก็นำเอาระบบการเดินหนังสือที่เรียกว่า “การไปรษณีย์” เข้ามาใช้ในการติดต่อกับประเทศของตนและสถานกงสุลอื่น ๆ โดยเฉพาะประเทศที่มีขอบข่ายการค้ากว้างขวางและมีอาณาบริเวณอยู่หลายแห่งเช่นอังกฤษ เมื่อประมาณปีพ.ศ. 2410 กงสุลอังกฤษได้นำเอาระบบการส่งหนังสือทางไปรษณีย์มาใช้ในการติดต่อระหว่างกรุงเทพฯกับสิงคโปร์โดยใช้ดวงตราไปรษณียากร (แสตมป์) ที่ทำมาจากสิงคโปร์พิมพ์อักษร

“B” แทน Bangkok ไว้บนดวงตราไปรษณียากร มาพนี้กจดหมายที่รับฝากไว้แล้วส่งลงเรือไปส่งต่อที่ไปรษณีย์สิงคโปร์

ในตอนต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือในปี พ.ศ. 2418 ได้มีการออกหนังสือพิมพ์รายวันขึ้นฉบับหนึ่งมีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า “Court” โดยพระบรมวงศานุวงศ์ที่ยังทรงพระเยาว์รวม 11 พระองค์คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงศ์ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ พระองค์เจ้ามานุษยนาคนานพ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ และพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร นับเป็นหนังสือพิมพ์รายวันฉบับแรกของคนไทยซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2419 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นภาษาไทยว่า “ข่าวราชการ”

หนังสือ “Court” ได้ออกฉบับแรกเมื่อวันอาทิตย์ที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2418 ในขั้นต้นตั้งพระทัยที่จะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายและแจกกันในหมู่เจ้านาย แต่ครั้งนี้ออกฉบับแรกไป ได้มีผู้สนใจต้องการพากันมาทูลขอมากขึ้น ต้องพิมพ์เป็นจำนวนมากขึ้นกว่าที่ส่งคาดหมายไว้จึงต้องคิดราคาพอคุ้มทุน โดยผู้ต้องการต้องมารับหนังสือที่สำนักงาน ณ หอนิเทศพิทยาคมในพระบรมมหาราชวัง ริมประตูศรีสุนทรทุกวัน

ต่อมาเกิดเป็นภาระมากขึ้นเพราะสมาชิกมาขอรับหนังสือไม่พร้อมกันทำให้ต้องเก็บหนังสือค้างไว้จ่ายเป็นจำนวนมากทุกวัน สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์จึงโปรดให้มีบุรุษเดินหนังสือส่งให้สมาชิกเรียกว่า “โปสต์แมน” แต่งกายด้วยเครื่องแบบสีน้ำเงินสะพายกระเป๋าใส่หนังสือนำส่งให้สมาชิกทุกเช้า พร้อมกันนั้นทรงจัดพิมพ์ “ตัวแสดมภ์” ใช้เป็นค่าบริการส่งหนังสือจำหน่ายให้แก่สมาชิกที่ต้องการเพื่อใช้ฝืนกลบบนหนังสือข่าวราชการเป็นเงินค่านำส่งหนังสือ ตัวแสดมภ์ดังกล่าวมีพระรูปเหมือนของสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์พิมพ์ไว้ด้านหน้า ส่วนใต้พระรูปเหมือนมีคำภาษาอังกฤษว่า “Rising” ซึ่งมีความหมายตรงกับภาษาไทยว่า “ภาณุรังษี” สำหรับค่าบอกรับหนังสือคิดปีละ 10 บาท ค่านำส่งคิดปีละ 2 บาท

เมื่อสมาชิกผู้รับหนังสือข่าวราชการต้องการให้บุรุษเดินหนังสือช่วยเดินส่งจดหมายให้ด้วย ก็ทรงอนุญาตให้ซื้อตัวแสดมภ์นี้ฝืนกลบบนจดหมาย แล้วเซ็นชื่อตัวเองกำกับบนตัวแสดมภ์เพื่อทำลายค่าตัวแสดมภ์นั้น ถ้าไม่เซ็นชื่อหรือเซ็นชื่อไม่ถูกต้องตัวแสดมภ์ คนเดินหนังสือจะไม่ยอมรับจดหมายไปส่งให้

การออกหนังสือข่าวราชการนี้ได้ดำเนินต่อเนื่องกันมาจนถึงวันที่ 15 กรกฎาคม 2419 จึงทรงเปลี่ยนจากการออกรายวันเป็นรายปักษ์ แต่ก็ออกได้เพียงปักษ์เดียวนั้นก็ต้องล้มเลิกไป เพราะแต่ละพระองค์ทรงประกอบพระราชกิจทุกพระองค์ ไม่มีเวลาที่จะนิพนธ์ได้

แม้ว่าการออกหนังสือพิมพ์ข่าวราชการจะได้ล้มเลิกไป แต่การเดินส่งหนังสือ หรือการรับฝากจดหมายจากสมาชิกหนังสือพิมพ์ข่าวราชการ โดยเสียค่านำส่งเป็นตัวแสดมภ์เพื่อนำจ่ายแก่ผู้รับตามที่อยู่ที่ยื่นไว้บนหนังสือหรือจดหมายนั้น ก็ควรจะถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของการไปรษณีย์ไทย ตามหลักสากลอย่างไม่เป็นทางการได้เพราะประกอบด้วยหลักการสำคัญของการไปรษณีย์ไทยครบถ้วนคือ การรับฝาก การนำส่ง และการนำจ่ายให้แก่ผู้รับ โดยเสียค่านำส่งและนำจ่ายเป็นตัวแสดมภ์ซึ่งวิธีการชำระค่าส่งหนังสือหรือจดหมายในลักษณะนี้ยังเป็นของใหม่อยู่เพราะเซอร์ โรแลนด์ ฮิลล์ (Sir Rowland Hill) ชาวอังกฤษเพิ่มอังกฤษเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2383 ก่อนหน้านั้นประมาณ 35 ปี เท่านั้น

บทที่ 2

การเปิดการไปรษณีย์ขึ้นในประเทศไทย

2.1 การเตรียมการเปิดการไปรษณีย์

อย่างไรก็ดี เมื่อได้ทรงเลิกการออกหนังสือข่าวราชการ เนื่องจากแต่ละพระองค์ทรงมีภาระในหน้าที่ราชการแล้ว ก็ไม่ได้ส่งคิดที่จะจัดการไปรษณีย์ขึ้นในประเทศไทยแต่อย่างใด จนประมาณกลางปีพ.ศ. 2423 มีหลักฐานปรากฏในจดหมายเหตุหลวงว่า เจ้าหมื่นเสมอใจราช⁽¹⁾ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดการไปรษณีย์ขึ้นในประเทศไทย โดยได้กราบบังคมทูลถึงความจำเป็นว่า การพาณิชย์ค้าขายและบ้านเมืองเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน สมควรที่จะได้จัดการไปรษณีย์ขึ้นพร้อมกันนั้นได้ทูลถึงหลักการทั่วไปในการดำเนินงานไปรษณีย์ที่สำคัญคือ จะต้องทำจัดทำเลขที่บ้าน (ไดเรคตอรี) ก่อน ทั้งยังได้ประมาณการค่าใช้จ่ายต่าง ๆ รวมทั้งรายได้ที่จะได้รับด้วย

เจ้าหมื่นเสมอใจราชนำเรื่องการจัดตั้งการไปรษณีย์ขึ้นกราบบังคมทูลเมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2423 และคงจะต้องด้วยพระราชดำริ เกิดให้เจ้าหมื่นเสมอใจราชเดินทางไปดูงานการไปรษณีย์ที่ประเทศจีนและญี่ปุ่น แต่เมื่อจะโปรดฯ ให้เริ่มดำเนินการจัดตั้งการไปรษณีย์นั้นก็ทรงมีพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ทรงสนพระทัยและเคยให้บริสุทธ์ิโดยหนังสือโดยส่งหนังสือและจดหมายเมื่อครั้งทรงออกหนังสือข่าวราชการจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์เป็นผู้นำในการจัดการไปรษณีย์โดยร่วมมือกับเจ้าเสมอใจราช

ประมาณเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2424 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งหาความเป็นมาของการจัดตั้งการไปรษณีย์ไว้ก่อนหนึ่งในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหม และเมื่อเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์มีจดหมายทูลเห็นควรจะนำไปปรึกษาในสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินก่อน เพราะเกรงจะไม่เป็นผลสำเร็จ ทำให้สูญเสียพระราชทรัพย์และเสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ ก็ทรงมีพระราชหัตถเลขาชี้แจงให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ทราบว่าการไปรษณีย์ก็คือ การรับส่งหนังสือไปมาถึงกัน ดีกว่าถูกกว่าการว่าจ้างคนถือไป เพราะเสียเท่ากันทั้งระยะใกล้และไกลและประชาชนทุกคนก็ได้ใช้ใครจะไม่ใช้หรือใช้คนของตนถือไปเฉพาะเรื่องเฉพาะรายก็ไม่ผิดอะไร จะผิดก็ตรงรับจัดการรับส่งหนังสือคนอื่น ๆ ทั่วไปเท่านั้น และในการจัดการไปรษณีย์นั้นต้องใช้เวลานาน โดยจะต้องเริ่มจัดทำบัญชีเลขบ้านก่อนต้องจ้างคนและยานพาหนะที่จะใช้ และเมื่อจะเปิดต้องมีประกาศแจ้งให้ประชาชนรู้ ในระยะแรกนั้นคงจะต้องขาดทุนแน่นอน แต่ไม่ได้เป็นเงินมากมายนักถึงจะไม่สำเร็จก็ไม่เป็นการเสียหายอะไร ประเทศต่าง ๆ ก็ทำกันมาแล้ว ส่วนการที่จะปรึกษาหารือนั้นไม่ทรงขัดข้อง แต่ที่ปรึกษาทั้งหลายไม่ค่อยมีความรู้เรื่องการ

(1) เจ้าหมื่นเสมอใจราชเป็นโอรสของพระองค์เจ้ามงคลเลิศกับหม่อมราชวงศ์สุด เกิด เมื่อ พ.ศ. 2396 มีนามเดิมว่า หม่อมราชวงศ์เทวหนึ่ง ศิริวงศ์ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้เป็นหม่อมเทวาธิราชินิกุล เป็น 1 ใน 3 คน ของนักเรียนหลวงรุ่นแรกที่ส่งไปเรียนในยุโรป คือ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ หม่อมเจ้าเจ๊กนพวงศ์ และม.ร.ว. เทวหนึ่ง ศิริวงศ์ ศึกษาอยู่ในอังกฤษหลายปี เจ้าหมื่นเสมอใจราชได้เป็นกำลังสำคัญในการดำเนินการต่างๆในการเตรียมการเปิดการไปรษณีย์ต่อมาได้รับพระบรมราชโองการให้เป็นพระยาไชยสุรินทร์ รับราชการในตำแหน่งพระคลังข้างที่อีกตำแหน่งหนึ่ง และได้ล้มเจ็บลงด้วยโรคฉี่หนูโรครื้อรังซึ่งต่อมาได้ถึงแก่อนิจกรรมในวันที่ 11 พฤศจิกายน 2434 ด้วยโรคอหิวาตกโรค รวมอายุได้ 38 ปี

ไปรษณีย์ ทรงเกรงจะทำให้เสียเวลานั้นนานออกไป แทนที่จะได้จัดตั้งการไปรษณีย์ขึ้นและได้เข้าเป็นสมาชิกของสหภาพสากลไปรษณีย์ต่อไป

ไม่ปรากฏว่ามีการประชุมปรึกษาหารือของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในเรื่องนี้แต่อย่างใด และเท่าที่มีหลักฐานอยู่แสดงให้เห็นว่ามีการดำเนินการเพื่อจัดตั้งการไปรษณีย์ขึ้นตามพระราชวินิจฉัยต่อมา และในวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2424 ก็ได้มีประกาศจัดตั้งไปรษณีย์ประกาศแรกแจ้งแก่ประชาชนทั่วไปมีความว่า ทรงมีพระราชดำริที่จะจัดการไปรษณีย์ขึ้นเพื่อความเจริญของบ้านเมืองและเป็นการเกื้อหนุนต่อการค้าขายตามแบบอย่างของประเทศที่เจริญแล้วทั้งหลาย ซึ่งการจะทำได้ก็ต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนช่วยบอกและให้ข้อมูลเกี่ยวกับบ้าน ถนน ตรอก ซอยแก่เจ้าหน้าที่เพื่อจัดทำบัญชีหมายเลขบ้านและเมื่อเจ้าหน้าที่ติดเลขหมายไว้ก็ให้ช่วยกันรักษาไว้ให้ดีด้วย

เมื่อเจ้าหน้าที่ออกไปสำรวจตามบ้านเรือน ราษฎรที่ยังไม่ทราบเรื่อง หรือทราบแล้วแต่ไม่เข้าใจนัก ต่างก็พากันตกใจกลัวไปต่าง ๆ นานากลัวว่าจะถูกเรียกเก็บภาษีบ้าง ถูกจับบังคับให้ใช้หนังสือและเรียกเก็บเงินบ้าง ชำยังมีคนปลอมตัวเป็นเจ้าหน้าที่ไปรีดไถเอาเงินราษฎรอีกด้วย ในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2424 จึงได้มีประกาศไปรษณีย์ที่ 2 ชี้แจงชี้แจงแต่เรื่องการจัดทำเลขบ้านออกไป โดยชี้แจงวัตถุประสงค์ให้ทราบว่าการจัดการส่งหนังสือขึ้นก็เพื่อประโยชน์ของราษฎร การที่ต้องถามชื่อ อาชีพ และรายละเอียดต่าง ๆ ก็เพื่อให้รู้แน่นอนว่าเป็นใคร เวลาส่งหนังสือให้จะได้ส่งไม่ผิดตัว และเจ้าหน้าที่ที่ออกไปจัดทำบัญชีเลขบ้านต่างก็ได้รับพระราชทานเงินบำเหน็จแล้วหากใครไปเรียกร้องเอาเงินทองอีก ก็ให้แจ้งเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจับตัวไปลงโทษได้ทันที

นับแต่นั้นการดำเนินงานเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็เป็นไปด้วยความราบรื่น แต่การจัดทำบัญชีเลขบ้านนั้นค่อนข้างยุ่งยากและใช้เวลานานทั้งในการจัดทำและจัดพิมพ์ สำหรับเรื่องอาคารสถานที่นั้นได้ใช้ตึกใหญ่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือปากคลองโอง่างซึ่งเดิมเป็นของพระปรีชาภักดี (สำอังกค์ อมาตยกุล) และโดยที่จะเป็นสถานที่ทำการแห่งแรกของไปรษณีย์ จึงเรียกชื่อว่า “ไปรษณียาคาร” ในส่วนของตัวแสตมป์หรือตราไปรษณียากรและไปรษณียบัตรนั้น ได้สั่งพิมพ์จากบริษัท Waterlow and Sons, London ส่วนเครื่องมือใช้สอยอื่น ๆ ก็ได้จัดเตรียมไว้พร้อมแล้ว แต่ก็ยังไม่สามารถจะกำหนดได้ว่าจะเปิดการไปรษณีย์ขึ้นได้เมื่อใด ยังความไม่สบายพระทัยแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากจึงทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์เกี่ยวกับเรื่องนี้

สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ต้องมีหนังสือกราบบังคมทูลให้ทรงทราบความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างนั้นได้เตรียมการไว้หมดแล้ว ยังติดอยู่ที่การจัดทำบัญชีหมายเลขบ้าน ซึ่งในระยะหลังนี้ส่งมอบให้เจ้าหมื่นเสมอใจราชดำเนินการ เพราะทรงมีภาระการงานด้านอื่นรัดตัว จึงได้แต่คอยตรวจตราดูแล แต่ต่อมาเจ้าหมื่นเสมอใจราชเองเกิดป่วยด้วยโรคฉี่หนูโรครื้อรัง พระองค์เองจึงได้กลับมาช่วยทำงานเสร็จ แต่ก็หาโรงพิมพ์ที่จะพิมพ์ให้แล้วเสร็จเพื่อให้ทันปีใหม่ปีมะแมที่คาดว่าจะเปิดไม่ได้ มีแต่โรงพิมพ์หลวงอินทรมนตรีรับก็ยังไม่พิมพ์ไม่เสร็จ แต่ไม่ว่าการพิมพ์บัญชีเลขบ้านจะเสร็จหรือไม่เสร็จก็ตาม จะทดลองเปิดเดินหนังสือเอาฤกษ์ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาคือวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2426 ให้ได้

เมื่อได้ทรงทราบสาเหตุและความเป็นไปต่าง ๆ แล้วทรงเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ เหมือนกับทำงานคนเดียว เพราะเจ้าหมื่นเสมอใจราช นอกจากจะต้องมารักษาการในตำแหน่งพระคลังข้างที่อีกตำแหน่งหนึ่งแล้ว ยังเกิดล้มเจ็บด้วยโรคร้ายแรงเรื้อรังอีกด้วย จึงทรงแนะนำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ชักชวนนายเฮนรี อาลาบาสเตอร์⁽²⁾ มาช่วยงานอีกแรงหนึ่ง ซึ่งนายเฮนรี อาลาบาสเตอร์ตกลงรับมาจะช่วยวันละ 2 ชั่วโมงจากบ่ายสองโมงถึงบ่ายสี่โมงทุกวัน เพราะมีงานในการดูแลสวนหลวง สร้างซ่อมแซม รักษาดูแลพิพิธภัณฑสถาน เป็นล้ามแปลหนังสือและเป็นกัปตันนำร่องเรือพระที่นั่งด้วย

เมื่อนายอาลาบาสเตอร์เข้ามาช่วยราชการในการจัดตั้งการไปรษณีย์นั้นโดยเหตุที่ทุกสิ่งทุกอย่างได้เตรียมพร้อมไว้หมดแล้ว ยังขาดแต่บัญชีเลขบ้านยังพิมพ์ไม่เสร็จ ซึ่งนายอาลาบาสเตอร์เห็นว่าไม่มีความจำเป็นต้องรอ การดำเนินการเปิดการไปรษณีย์ขึ้นในประเทศไทยจึงดำเนินไปอย่างรวดเร็ว และในตอนต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2426 ก็ได้มีการทดลองเดินหนังสือระหว่างกรุงเทพฯ กับพระราชวังบางปะอินในระยะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่พระราชวังบางปะอิน

ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้สถานกงสุลอังกฤษที่ได้เปิดดำเนินการรับส่งจดหมายระหว่างกรุงเทพฯ กับสิงคโปร์มาตั้งแต่ตอนปลายรัชกาลที่ 4 นั้น ได้อ้างว่าได้รับหนังสือจากข้าหลวงที่สิงคโปร์ให้สอบถามทางรัฐบาลไทยว่า รัฐบาลสิงคโปร์มลายู (Straits Settlement) จะขอจัดตั้งไปรษณีย์สาขาของอังกฤษขึ้นที่กรุงเทพฯ ทางรัฐบาลไทยจะยินยอมหรือไม่ โดยอ้างว่านายบัลเดรฟกงสุลอังกฤษได้พูดกับรัฐบาลไทยแล้ว ซึ่งจากหลักฐานเอกสารและพยานบุคคลที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ทางฝ่ายไทย ไม่ปรากฏว่าเคยมีการเจรจากับนายบัลเดรฟเกี่ยวกับเรื่องนี้เลย

ต่อมานายนิวมาน รักษาการแทนกงสุลอังกฤษได้ยื่นหนังสือลงวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 1883 (พ.ศ. 2426) ต่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีเสนาบดีเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ปรึกษานายอาลาบาสเตอร์ร่างหนังสือตอบนายนิวมาน ซึ่งทางรัฐบาลไทยโดยเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศได้มีหนังสือตอบนายนิวมานไปเมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม 2426 ความว่าทางรัฐบาลไทยไม่เคยเจรจาเรื่องนี้กับนายบัลเดรฟ กงสุลอังกฤษเลย และทางรัฐบาลไทยก็กำลังจะเปิดการไปรษณีย์ของไทยขึ้นเร็ว ๆ นี้

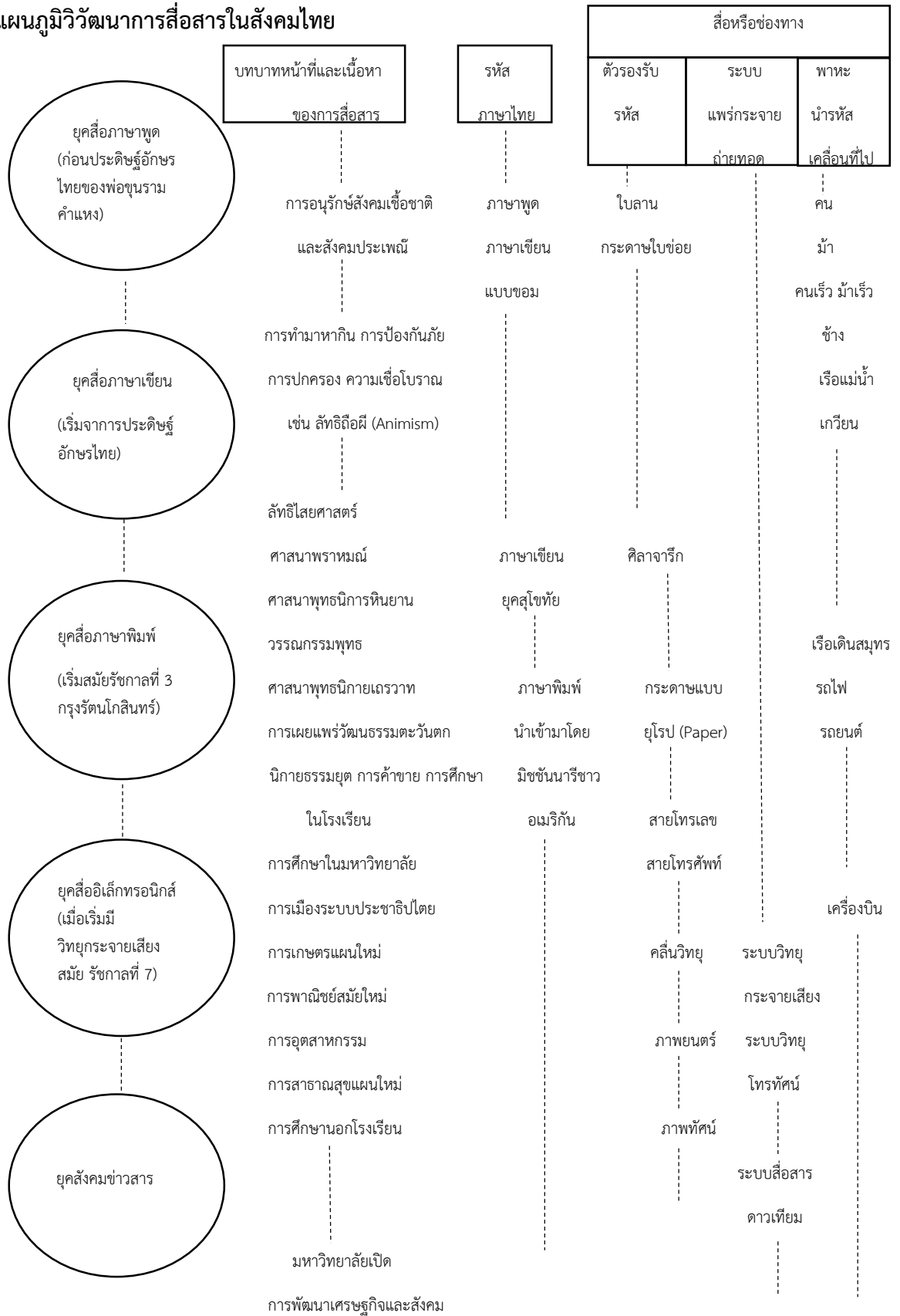
(2) นายเฮนรี อาลาบาสเตอร์ เป็นนักเรียนล่ามชาวอังกฤษถูกส่งเข้ามาเรียนภาษาไทยเพื่อทำราชการสนองพระเดชพระคุณของสมเด็จพระบรมราชินีอังกฤษ เข้ามาถึงประเทศไทยเมื่อวันอาทิตย์ เดือน 12 ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. 2399 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เล่าเรียนภาษาไทยจนชำนาญ และได้รับแต่งตั้งเป็นล่ามประจำกงสุลอังกฤษ เซอร์รอเบิร์ต ซอมเบิร์กได้อนุญาตให้เข้ามาช่วยราชการพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในการสำรวจและสร้างถนนเจริญกรุงจนแล้วเสร็จ ต่อมาไม่ค่อยถูกกับนายนีอกซ์ กงสุล จึงลาออกและเดินทางกลับประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2413 ขณะที่อยู่ในอังกฤษได้แต่งหนังสือชื่อ The Whell of the Law ซึ่งกล่าวถึงขนบธรรมเนียมและพุทธศาสนาในเมืองไทย ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2414 อยู่ในอังกฤษได้ 2 ปี ไม่มีงานทำ จึงตัดสินใจเดินทางกลับมาไทยเมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม 2415 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดชุบเลี้ยงให้ช่วยราชการทำหน้าที่ดูแลสวนหลวงทำบัญชีของในพิพิธภัณฑสถาน เป็นหัวหน้าในการซ่อมแซมทำถนนต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ รับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ประมาณ 10 ปี ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันศุกร์ เดือน 9 แรม 2 ค่ำ พ.ศ. 2427 มีบุตรกับภริยาคนไทย 2 คนซึ่งเป็นต้นตระกูลเศวตศิลาในปัจจุบัน

เพื่อที่จะได้เข้ามาเป็นสมาชิกของสหภาพสากลไปรษณีย์ตามคำเชิญชวนของรัฐบาลเยอรมัน จึงไม่อาจจะอนุญาตให้ทางรัฐบาลสิงคโปร์มลายูมาจากตั้งไปรษณีย์สาขาของตนขึ้นในประเทศไทยได้

หลังจากมีหนังสือตอบสถานกงสุลอังกฤษไม่อนุญาตให้จัดตั้งไปรษณีย์สาขาขึ้นในกรุงเทพฯ ดังกล่าวแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่ามีการโต้ตอบกันกับสถานกงสุลอังกฤษในเรื่องนี้อีก ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ทรงมีหนังสือลงวันพฤหัสบดีแรม 14 ค่ำ เดือน 8 ปีมะแม เบญจศก 1245 ซึ่งตรงกับวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2426 กราบบังคมทูลให้ทรงทราบความว่า พร้อมทั้งจะเปิดการไปรษณีย์ในกรุงเทพฯ ในวันขึ้น 1 ค่ำเดือน 9 แต่จะต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตในเรื่องบางเรื่องก่อน

วันขึ้น 1 ค่ำเดือน 9 ตามหนังสือกราบบังคมทูลนี้ ตรงกับวันเสาร์ที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2426 ส่วนเรื่องที่จะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตนั้นก็คือ ขอพระราชทานอนุญาตให้มีกฎหมายแผ่นดินสำหรับการไปรษณีย์ขึ้นไว้เป็นหลักก่อนซึ่งมีใจความสรุปได้ว่า (1) ให้อำนาจกรมไปรษณีย์จัดการไปรษณีย์ (2) ให้จัดทำตราไปรษณียากรขึ้นใช้ ใครปลอมแปลงมีความผิดตามกฎหมาย (3) กรมไปรษณีย์ และพนักงานไม่ต้องรับผิดชอบ หากจดหมายสูญหายส่งช้าหรือส่งผิด (4) ใครเอาของสกปรกหรืออันตรายใส่ในตู้ไปรษณีย์มีความผิดตามกฎหมาย (5) จับกุมคุมขังบุรุษไปรษณีย์ขณะส่งจดหมาย (6) หากมีการจับกุมคนหรือปิดร้านไปรษณีย์ ห้ามแต่จะต้องตู้ไปรษณีย์และจดหมายในตู้ไปรษณีย์

แผนภูมิวิวัฒนาการสื่อสารในสังคมไทย

เส้นไขปลา หมายถึง ความต่อเนื่องที่กำลังดำเนินไปอย่างช้า ๆ ในอาณาบริเวณกว้างขวางไม่กระจ่างชัด แต่เหลื่อมล้ำซ้ำซ้อนกันไป บางอย่างเริ่มมานานแต่ยังดำเนินอยู่ เช่น การอนุรักษ์สังคม เชื้อชาติ การป้องกันภัย ภาษาพูด เรือในแม่น้ำ ฯลฯ แต่บางอย่างก็เสื่อมหรือสูญหายไปแล้ว เช่น กระดาษใบข่อย ศิลาจารึก การใช้ช้างเป็นพาหนะนำรหัส เป็นต้น